

# SULTAN II. ABDÜLHAMİD VE OSMANLI MODERNLEŞMESİ

CİLT III



YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ  
Strateji Geliştirme Daire Başkanlığı  
Sertifika No: 50459

---

Bağcılar Belediye Başkanlığı  
Basın, Yayın ve Halkla İlişkiler Müdürlüğü

### ***Yayıma Hazırlayanlar***

Prof. Dr. A. Melek ÖZYETGİN (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Prof. Dr. Vahdettin ENGİN (*Marmara Üniversitesi*)

Prof. Dr. Davut HUT (*Marmara Üniversitesi*)

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe ERSAY YÜKSEL (*Çukurova Üniversitesi*)

Öğr. Gör. Elif Tuğçe KURT (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

Öğr. Gör. Gökhan AÇIKEL (*Yıldız Teknik Üniversitesi*)

### ***Kitap Tasarım***

Fenni ÖZALP

### ***Baskı***

Bilnet Matbaacılık ve Yayıncılık A.Ş.

Dudullu Organize San. Bölgesi 1.Cad. No:16 Ümraniye-İST.

Tel: 444 44 03 • Fax: (0216) 365 99 07 • www.bilnet.net.tr

Sertifika No: 42716

Takım No. 978-975-461-601-9

ISBN 978-975-461-604-0

İstanbul, 2022

*Bütün hakları saklıdır. Tanıtma, tenkit ve görüş maksatlı kısa alıntılar dışında bu yayının hiçbir kısmı elektronik, mekanik, fotokopi, kayıt vb. yolla yayıncuların, yazarların izni olmaksızın bastırılmaz, çoğaltılamaz.*

*Makalelerin bilimsel ve etik sorumluluğu tamamen yazarlarına aittir.*

# SULTAN II. ABDÜLHAMİD VE OSMANLI MODERNLEŞMESİ

CİLT III



SULTAN II. ABDÜLHAMİD  
UYGULAMA VE ARAŞTIRMA MERKEZİ

# İÇİNDEKİLER

## BÖLÜM 8 SİYASİ HAREKETLER

<b>Kemal Çiçek</b>	3
II. Abdülhamid Döneminde Ermeni Reformu Diplomasisi	
<b>Mevlüt Çelebi</b>	17
İtalyan Kamuoyunda Ermenilerin Sultan II. Abdülhamid'e Suikastı	
<b>Yasemin Doğaner</b>	35
Hatıratların Dilinden II. Abdülhamid'in Hal'i	
<b>Emel Demir Görür</b>	47
Vilâyat-i Sitte Islahatı'nın İcrası İle İlgili Bölgedeki İngiliz Konsolosların Hazırlamış Oldukları Rapor, Yapmış Oldukları Gözlem ve Değerlendirmeler	
<b>Uğur Cenk Deniz İmamoğlu</b>	75
Üç İttihatçı: İbrahim Temo, Resneli Niyazi ve Kâzım Nami Duru'nun Hatıralarına Göre İttihat ve Terakki Cemiyeti ve II. Abdülhamid Devri	
<b>Shakhban M. Khapizov</b>	83
Letters From the Son of Imam Shamil - Gazimuhammad About the Planned Overthrow of Abdulhamid II in 1882	

## BÖLÜM 9 DIŞ İLİŞKİLER, YABANCI BASIN-YAYINLARDA II. ABDÜLHAMİD VE DÖNEMİ

<b>F. A. K. Yasamee</b>	91
Abdülhamid II and the British	
<b>Musa Kılıç</b>	113
II. Abdülhamid Döneminin Londra Büyükelçileri	
<b>Nobuo Misawa</b>	131
Sultan II. Abdülhamid ve Japonlar	
<b>Derya Kılıçkaya</b>	137
II. Abdülhamid Zamanında İstanbul'da Bir Japon: Torajiro Yamada'nın Samimiyeti Meselesi	
<b>Jamil Adra</b>	163
From the "Intrepid Sultan" to the "Red Sultan", the Long Journey of the Semantic Shift in the French Media	
<b>Kasım Hızlı</b>	183
Politika İş'i Olmayıp Namus Meselesi" Sultan II. Abdülhamid ve Yabancı Basın	

<b>Gábor Fodor</b>	199
Avusturya-Macaristan İstasyoner Gemisi Taurus'un İstanbul Maceralarından Kesitler: II. Abdülhamid Döneminden Amiral Miklós Horthy'nin İstanbul Anıları (1889, 1908-1909) ve Dr. Dezső Bozóky'nın Fotoğrafları (1905)	
<b>Csaba Katona</b>	207
The Outstanding Chapter of Turkish Hungarian Relations: The Reburial of Ferenc Rákóczi II	
<b>Sezgin Topal Mızrak</b>	215
Sultan II. Abdülhamid ve Korvinalar (Macar Kaynaklarına Göre)	
<b>Slobodan Ilić</b>	235
Cultural, Educational and Publishing Activities of the Serbian Orthodox Minority in Istanbul During the Rule of Abdulhamid II	
<b>Maria Ntisi</b>	241
The Depiction of the Sultan Abdulhamid's II Imperial Policy and His Apotheosis Through the Newspaper Alitheia of Thessaloniki in the Years 1903-1905	
<b>Aleksandr Kolesnikov</b>	295
Rus Basınına Göre II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Devleti	
<b>Mikhail Baskhanov</b>	299
Reforms of Sultan Abdülhamid Through the Minutes of the Russian Military Intelligence	
<b>İrina Svistunova</b>	305
Sultan II. Abdülhamid'in İktidara Gelmesinden Sonraki Dönemde Osmanlı-Rusya İlişkileri	
<b>Anastasiya Baukova</b>	311
Sovyet Sonrası Ukrayna Ders Kitaplarında Sultan II. Abdülhamid ve Dönemi	
<b>Aytaç Yürükçü</b>	317
1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda Avrupalı Savaş Muhabirleri ve Balkan Cephesi'ndeki Faaliyetleri	
<b>Orhan Yazıcı</b>	341
Osmanlı-Rus Savaşında (1877-1878) Sultan II. Abdülhamid'in İttifak Arayışları ve Afganistan'daki Akisleri	
<b>Cécile Franchetti</b>	351
Sultan Abdul Hamid II and Italy	
<b>Nesli Tuğban Yaban</b>	357
İtalya Basınında Sultan II. Abdülhamid İmgesi	
<b>A. Engin Oba</b>	373
II. Abdülhamid ve Siyam Krallığı	
<b>Salih Tunç</b>	383
Fransız Ateşe Militer Raporları Işığında II. Abdülhamid Döneminde Osmanlı Ordusunun İslahı Girişimleri ve Goltz Paşa (1885-1909)	

<b>Paulino Toledo</b>	405
Negotiations Regarding the Sale to Peru of the Ironclad “Feth-i Bülend” During the War of the Pacific (1879-1880)	
<b>Ahmet Yadi</b>	427
II. Abdülhamid Döneminde Çift Yönlü Bir Casus: Bernard Maimon ve Babialiden Çalınan Evraklar	

## **BÖLÜM 10** BALKAN VE ARAP VİLAYETLERİ

<b>Ema Miljković Petrovic</b>	443
Sultan Abdul Hamid II and Stojan Novaković an Episode from the Ottoman-Serbian Relations from the End of the 19th Century	
<b>Šerbo Rastoder</b>	449
Respite Between the Wars, the Friendship Between Nikola Petrović I, Prince and Lord of Montenegro and Sultan Abdul Hamid II	
<b>Liliana Boşcan - Călin Constantin Radu</b>	465
Diplomatic and Political Relations Between Romania Kingdom and the Ottoman Empire Concerning Vlachs Problem (1897-1905)	
<b>Hale Şıvgın</b>	481
II. Abdülhamid’in Balkan Politikasıyla İttihat ve Terakki’nin Balkan Politikasının Mukayeseli Analizi (Makedonya Örneği)	
<b>Orhan Turan</b>	501
II. Abdülhamid Döneminde Doğu Rumeli’ye Dair Bir İngiliz Başkonsolosluk Raporu (26 Ağustos 1880)	
<b>Abdelhay - El Khili</b>	521
The Aspects of Ottoman-Moroccan Relations During the Sultan Abdul Hamid II Era	
<b>Cengiz Kartın</b>	533
İngiliz Belgelerinde Petrole Açılan Kapı: Sultan II. Abdülhamid’in Irak Emlakı	
<b>Anis A. Mahmoud Al-Qaysi</b>	553
Ottoman Centralism in Iraq During Abdul-Hamid II’s Era: A Continuation of Reforms, Not Absolutism	
<b>Rasoul Arabkhani</b>	583
II. Abdülhamid Dönemi Irak’ta Şii-Sünni Çatışmaları	
<b>Tarig Mohamed Nour Ali</b>	591
II. Abdülhamid’in Sudan ve Sevakinde Mehdi Hareketine Karşı Tepkisi	



## EUROPEAN WAR JOURNALIST AND THEIR ACTIVITIES IN THE BALKAN FRONT OF THE RUSSIAN-OTTOMAN WAR OF 1877-78

### 1877-78 OSMANLI-RUS SAVAŞI'NDA AVRUPALI SAVAŞ MUHABİRLERİ VE BALKAN CEPHESİ'NDEKİ FAALİYETLERİ

AYTAÇ YÜRÜKÇÜ\*

**1** 877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'nın evrensel sonuçlar doğurması bu alanda araştırma yapacak bilim insanlarına sorumluluklar yüklemiş, böylelikle bu konu üzerinde yerli ve yabancı literatürde günümüze kadar birçok çalışma gerek eser, gerekse makale olarak ortaya çıkmıştır. Ancak bizim araştırma konumuzun ana teması savaş esnasında faaliyet gösteren gazeteciler ve savaş muhabirleri ile ilgili olduğu için yapılan çalışmalar daha çok bu tema üzerinden ele alınmaya çalışılmıştır. 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'ndaki gazetecilik faaliyetleri ile ilgili Mustafa Öztürk'ün kaleme aldığı "93 Harbi'nde Rus Gazeteciler ve Faaliyetleri"<sup>1</sup> başlıklı makale, çalışmayı oluşturmada bizler için esin kaynağı olmuştur. Öztürk, bu makalesinde çalışmasını Rus gazetecilerle sınırlayarak daha çok Rus gazetelerinde yer alan haberler ve gazetecilerin savaş boyunca karşılaştıkları güçlükler üzerinde durmuştur. Savaşın Rus basını ile ilgili haberlerini, Rus, Amerikan, İngiliz, Fransız, İtalyan, Prusya, İsveç ve Avusturya gazeteleri ve gazetecilerinin listelerini vererek inceleyen "Korrespondenti v Rossisko-Turetskoi Voina 1877-1878 gg. Na Balkanskom Poluostrove" 1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşı'nda Balkan Yarımadasındaki Muhabirler" başlıklı diğer bir çalışma ise Dr. Oleg Aleksandroviç Gokov'a aittir.<sup>2</sup>

\* Researcher, Karelian Institute, University of Eastern Finland.

- 1 Mustafa Öztürk, "93 Harbinde Rus Gazeteciler ve Faaliyetleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 27, Isparta, Aralık 2012, s. 25-37. Öztürk'ün bu konuyla ilgili bir diğer çalışması; Mustafa Öztürk, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Belgeleri: Abdi Paşa'nın Muhakemesi (25 belge ile birlikte)", *Belgeler*, C XXIII, S. 27, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2002, s. 117-118.
- 2 Oleg Aleksandroviç, Gokov, "Korrespondenti v Rossisko-Turetskoi Voina 1877-1878 gg. Na Balkanskom Poluostrove 1877-1878 gg." (Rus Osmanlı Savaşı'nda Balkan Yarımadasındaki Muhabirler), *Canadian American Slavic Studies*, Vol. 41. -No: 2. - 2007, s. 127-186.

Gokov'un bu savaşla ilgili bir diğer önemli ve bize kaynak olan çalışması ise "Poçta i Telegrafvo Vremya Rossisko-Turetskoi Voına 1877-1878 gg. Na Balkanskom Poluoostrove"<sup>3</sup> (1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı Sırasında Balkan Yarımadasında Telgraf ve Posta) başlığını taşımaktadır. Bu çalışma sayesinde dönemin gazetecilerinin savaş boyunca takip ettiği iletişim hatlarının bilgisine de ulaşabilmektedir. Rusya tarihi ile ilgili çalışmaları bulunan Kezban Acar Kaplan konuyla büyük oranda örtüşen "Bazı Rus Subay ve Komutanların Günlüklerinde ve Hatıratında 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na Dair İzlenimleri"<sup>4</sup> başlıklı makalesinden çalışmamızda istifade etmemize imkân vermiştir. Rus komutanların mücadele ettikleri Osmanlı tebaasına karşı tutumunu, askerî vaziyetini Rus komutan ve subaylarının anıları ve hatıratları ele alarak analiz etmeyi amaçlayan bu makale; konuyu bizim ele aldığımız gazete ve gazeteciler üzerinden değil; genel olarak önemli Rus komutanlarının günlüklerinden bilgiler aktararak incelemiştir. Ayrıca makalede Rus komutanların, Rus askerî teşkilatlanmasıyla ve savaştan sonraki diplomasiyle ilgili eleştirilerine de yer verilmiştir.

1877-78 Rus-Osmanlı Savaşı'ndaki Osmanlı basın faaliyetleri ile ilgili ilk tez çalışması Tarık Özçelik tarafından kaleme alınan Basiret Gazetesine Göre Doksan Üç Harbi'nde İstanbul'da Rumeli Göçmenleri (1877-78)<sup>5</sup> başlıklı Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü yayımlanmamış yüksek lisans tezidir. Basın kaynaklı diğer bir çalışma, Seher Dilber Kurçeren tarafından yazılan ve Osmanlı basınından Basiret, Takvim-i Vakayi ve Vakit gazetelerinden faydalanılarak oluşturulan "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Türk Basınına Yansıması"<sup>6</sup> başlıklı basılmamış yüksek lisans tez çalışmasıdır. Aynı temayı sadece bir gazeteyle ele alan başka bir çalışma ise Sacit Oğuz tarafından yazılmış "Basiret Gazetesine Göre 93 Harbi (1877-78)"<sup>7</sup> adlı yüksek lisans tezidir. Bu alanda daha kapsamlı bir çalışma ise savaşın başlangıç ve gelişmesini de Osmanlı gazeteleriyle inceleyen Sedat Bağırman'a ait "Osmanlı Basınında 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)"<sup>8</sup> başlıklı henüz yayınlanmamış yüksek lisans tez çalışmasıdır. Bu çalışmada özellikle dönemin Osmanlı basınında yer alan Basiret, Hayal, İstikbal, İttihad, Medeniyet, Sabah, Şark, Tercüman-ı Hakikat, Tercüman-ı Şark, Vakit ve Zaman gazetelerindeki harp ile ilgili haberler ve savaşın genel seyri hakkında bilgiler verilmiştir. Prof. Dr. Mustafa Gencer'in "1877-78 Osmanlı-Rus Harbi'nde Alman Ba-

3 Oleg Aleksandroviç, Gokov, "Poçta i Telegraf vo Vremya Rossisko-Turetskoi Voına 1877-1878 gg. Na Balkanskom Poluoostrove" (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sırasında Balkan Yarımadasında Telgraf ve Posta) Canadian American Slavic Studies, Vol. 42. -No: 4, 2008, s. 405-415.

4 Kezban Acar Kaplan, "Bazı Rus Subay ve Komutanların Günlüklerinde ve Hatıratında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na Dair İzlenimleri" *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 31-1, İzmir, 2016, s. 219-234,

5 Tarık Özçelik, *Basiret Gazetesine Göre Doksan üç Harbi'nde İstanbul'da Rumeli Göçmenleri (1877-1878)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993.

6 Seher Kurçeren Dilber, *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'nın Türk Basınına Yansıması*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2001.

7 Sacit Oğuz, *Basiret Gazetesine Göre 93 Harbi (1877-1878)*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2003.

8 Sedat Bağırman, *Osmanlı Basınında 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)*, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Manisa, 2008.



sınına Göre; Plevne'den Berlin Konferansı'na Osmanlı Devleti"<sup>9</sup> başlıklı makalesi de bu alanda yapılan çalışmaları Alman basını ile örneklendirmektedir. Savaşın genel seyri ile ilgili bilgiler veren ve geniş bir kaynakça ihtiva eden diğer bir çalışma ise Prof. Dr. Mahir Aydın'ın "Doksan Üç Harbi"<sup>10</sup> adıyla kaleme aldığı makalesidir. Her ne kadar basın temel inceleme noktamızı oluştursa da günlükler, resmî yazışmalar da savaşın boyutları ile ilgili önemli noktaları gözler önüne sermektedir, örnek vermek gerekirse savaşın Kafkas cephesindeki durumunu iki İngiliz doktorun gözüyle aktaran İngiliz tarihçi Alexander Lyon Mac Fie'nin Letters from Erzurum, Erzurum'dan Mektuplar başlıklı makalesi<sup>11</sup> Kafkas Cephesiyle ilgili bilgilerin aktarıldığı birinci elden bir kaynak niteliğindedir. Savaşın Kafkasya Cephesindeki etkilerini anlatan bir diğer çalışma ise Prof. Dr. Kezban Acar Kaplan'ın "An Examination of Russian Imperialism: Russian Military and Intellectual Descriptions of the Caucasians during the Russo-Turkish War of 1877-1878" başlıklı çalışmasıdır.<sup>12</sup>

Cephelerdeki gelişmeleri ve nüfusun etnik dağılımın yansımalarını on yedi bölümlük bir kitapla aktaran önemli bir çalışma da R. Grant Barnwell tarafından kaleme alınan, The Russo-Turkish War Illustrated adlı eserdir.<sup>13</sup> Eserde genellikle Balkan yarımadasındaki gelişmeler, iki ordunun karşılaştığı noktalar, Balkanlarda Osmanlı Devleti'ne karşı yürütülen faaliyetler ve Kars cephesinden kesitlere ait bazı görsellere yer verilmiştir. Savaşla ilgili diplomatik gelişmelerini ele alan çalışmalar arasında Hakan Yavuz ve Peter Sluglett editörlüğünde yazılan "Savaş ve Diplomasi, 1877-78 Rus-Osmanlı Savaşı ve Berlin Antlaşması"<sup>14</sup> adlı eser son dönemde ele alınması ve birçok incelemeyi içerisinde barındırması bakımından önemlidir. Bunun yanında Prof. Dr. Ömer Turan editörlüğünde oluşturulan "1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı"<sup>15</sup> başlıklı çalışma da bu alanda ülkemizde yapılan diğer bir uluslararası çalışmadır. Elbette burada bütün kaynakları belirtmek mümkün olmayacaktır. Ancak, çalışmada savaşa tanıklık eden gazeteciler ve eserleri üzerinden çıkarımlara yer verileceğinden, özellikle bu alandaki kaynaklar üzerinde incelemeler yapmayı yeğledik. Örneğin, gazeteciler Archibald

9 Mustafa Gencer, "1877-78 Osmanlı- Rus Harbi'nde Alman Basını'na göre; Plevne'den Berlin Konferansı'na Osmanlı Devleti", *1.Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi Sempozyumu Bildiriler*, Tokat, 2004, s. 245-262.

10 Mahir Aydın, "Doksanüç Harbi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, IX, İstanbul, 1994, s. 498-499.

11 A. L. MacFie, "Letters from Erzerum", *(IJMES) International Journal of Middle Eastern Studies*, Cambridge University Press, Vol. 22, No. 4 (Oct., 1986), p. 571-575.

12 Kezban Acar Kaplan, "An Examination of Russian Imperialism: Russian Military and Intellectual Descriptions of the Caucasians During the Russo-Turkish War of 1877-1878", *Journal of Nationalism and Ethnicity Nationalities Papers*, Vol 32:1, New York 2004, s. 7-21.

13 R.Gant, Barnwell, *The Russo-Turkish War Illustrated*, "Comprising an Account of The Servian Insurrection, The Dreadful Massacre of Christians In Bulgaria and Other Turkish Atrocities, with The Transactions and Negotiations of The Contending Powers Preliminary to The Present", Boston Mass, W.H. Thomson & Company, 1877.

14 M. Hakan Yavuz ve Peter Sluglett, (Ed.) *War and Diplomacy, The Russo-Turkish War of 1877-1878 and the Treaty of Berlin*, (War and Diplomacy documents the proceedings of the first of three conferences: 1878 Treaty of Berlin in 2010), Utah Univesity Press, 2011.

15 Ömer Turan, (Ed.) *The Ottoman-Russian War of 1877-78*, METU History Department-Meiji University, Ankara, Turkey, 2007.

Forbes ve Januarius Aloysius MacGahan'ın<sup>16</sup> Daily News'ten aktardığı yazışmalar ve savaş izlenimleri bu alanda istifade edeceğimiz eserler arasında önem arz etmektedir.<sup>17</sup> Faydalanacağımız bir diğer önemli kaynak ise Petersburg'dan Plevne'ye kadar Francis Stanley'in kaleme aldığı, genellikle Goloss ve M. Guardian gazetelerindeki bilgilerin, savaş süresince yaşanan gelişmelerin, yazışmaların paylaşıldığı on bölümlük bir çalışmadır.<sup>18</sup> Çalışmanın ana noktasını oluşturacak ve Bulgarca-Türkçe çevirilerle savaş notlarını aktaracağımız temel eser ise "Vasilii İvanoviç Nemiroviç Dançenko'nun Savaş Yılı (Rus Muhabirin Günlüğü) 1877-78" başlığını taşımaktadır.<sup>19</sup> (Eserin orijinali Dançenko'nun elinden Rusça iki cilt olarak yazılmış ancak, Ekaterina Şişova tarafından Rusçadan Bulgarcaya çevirisi yapılmış ve çevirmen tek ciltlik bir kitapta çalışmayı Bulgarca olarak 2008 yılında yayımlamıştır.)

Rus yazar Dançenko savaşın Balkan yarımadasındaki ayrıntılarını, gazetecilerin faaliyetlerini, yanlı ve kasıtlı haberlerin komutanlar arasındaki etkisini, savaş süresince diğer ülkelere mensup gazetecilerin yayın yapmak için izledikleri politikaları, Rus komutanların gazetecilere yönelik ayrımcı tutumlarını, savaş sonrasında Türk esirlere yapılan muameleleri ve Plevne savunmasını ayrıntılarıyla aktarmaktadır. Bunun yanında Rus generallerini de gerek savaş yönetimi gerekse kişisel davranışları açısından sorgulamakta ve cesaretli bir şekilde eleştirmektedir. Ülkemizde bu konuyla ilgili ilk çeviri eser; Ali Rıza Seyfioğlu tarafından İngilizceden çevrilerek 2005 yılında ilk basımı yapılan, Charles Snodgrass Ryan'a ait "Plevne'de Bir Avusturyalı" (Under the Red Crescent: Adventures of an English Surgeon with the Turkish Army at Plevna and Erzeroum 1877-1878) Çev. Ali Rıza Seyfioğlu, adlı eserdir.<sup>20</sup> Bu eserde Avusturyalıdan gelen İngiliz asıllı bir doktorun Osmanlı ordusuna katılmasıyla Plevne ve Kafkas Cephelelerindeki çalışmalarını aktarılmıştır. Eser bir gazetecinin bakış açısıyla yazılmamış olsa da savaşın her iki cephesiyle ilgili ilgi çekici notların yer aldığı önemli bir birinci el kaynaktır. Bu kaynak Osmanlı ordusu tarafında yer alanların bakış açısını aktaran nadir kaynaklardan olması sebebiyle çalışma için önem arz etmektedir. Çalışma için diğer bir önemli kaynak ise savaşa katılan bazı önemli gazetecilerin röportajlarının yer aldığı ve Lüdmila Genova tarafından derlenerek 1978 yılında Bulgaristan'da basımı yapılan Bulgarca "Reportaji Za Osvoboditelna Voina, 1877-78 (Bağımsızlık Savaşı

16 Daha önce, New York Herald'ın bir çalışanı olarak, Hive ve Hokand'taki Rus ordusu Asya merkezi birliğiyle birlikte Asya seferlerinde bulunmuştur.

17 Archibald Forbes ve J. A. Mac Gahan and Many Other Correspondents in Europe and Asia, *The war correspondence of the "Daily News," 1877 with a connecting narrative forming a continuous history of the war between Russia and Turkey*, Including Letters of Mr. Third Edition, Mac Millian & Co, London, 1878.

18 Francis Stanley, *St. Petersburg to Plevna: Containing Interviews with leading Russian statesmen and generals, Special War Correspondent of The "Goloss" of Russia, "Manchester Guardian" Etc.*, London, 1878.

19 Vasili İ. Nemiroviç, Dançenko, *Godina Na Voina, (Dnevnik Na Ruskiya Korrespondent) 1877-1878*, Tom I i Tom II, İzdatelstvo Solvek, Sofya, 2008. (Prevod. Ot Ruski, Ekaterina Şişova) Vasilii İ. Nemiroviç, Dançenko, *Savaş Yılı (Rus Muhabirin Günlüğü) 1877-1878*, Cilt I-II, Solvek Yayınevi, Sofya, 2008. (Rusçadan Bulgarcaya Çeviren Ekaterina Şişova)

20 Charles Snodgrass Ryan, *Plevne'de Bir Avusturyalı (Under the Red Crescent: Adventures an English Surgeon with the Turkish Army at Plevna and Erzeroum 1877-1878)*, Çev. Ali Rıza Seyfioğlu, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005.

Röportajları”<sup>21</sup> adlı çalışmadır. Bu eserde; Rus ordusuyla birlikte Tuna’dan Zıstovi’ye, Veliko Tırnovodan Eski ve Yeni Zağara’ya, Plevne’den Şıpk’a’ya giden birçok gazetecinin bu bölgelerde yaşananlarla ilgili aktardıkları önemli gelişmeler alıntılanarak verilmiş, cephe planları ve geçit noktalarından resimlerde eseri görsel olarak zenginleştirmiştir. Çalışmaya kaynak olan bir başka Burgarca eser ise Tsonko Genov (Цонко Генов) tarafından 1976 yılında yazılan, Po Voiniya Pıt Na Osvoboditelite<sup>22</sup> (Kurtuluşçularla Savaş Yolunda 1877-78) adlı eserdir. 1992 yılında Almanca’dan çevrilerek Bulgarca basılan diğer bir önemli eser ise 1879-1886 yıllarında Bulgar Knezliğinin başına geçen Aleksandr Battenberg’e ait olan 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı anılarının yer aldığı Dnevnik Aleksandır Battenberg<sup>23</sup> (Aleksandır Battenberg Günlüğü) adlı eserdir. Gün gün savaş boyunca yaşadıklarını aktaran Battenberg, eserini giriş ve tek bir bölüm olan “Savaş Yılları boyunca Yaşadıklarım” başlığıyla aktarmış, tarihleri, yerleri ve günleri tek tek belirterek ayrıntılı bir çalışma ortaya koymuştur. 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı aynı zamanda Bulgaristan’ın kuruluş mücadelesini yansıtan bir savaş olması sebebiyle Bulgar akademik çevrelerce de birçok yönüyle ele alınmıştır. Bunlar arasında en önemlileri dünyanın farklı ülkelerinden akademisyenlerin katılımıyla 2013, 2014, 2015 ve 2016 yıllarında Bulgaristan’ın Blagoevgrad şehrinde gerçekleştirilmiş Balkanistic Forum bildirileridir.<sup>24</sup>

Şüphesiz 1877-78 Osmalı-Rus Savaşı ile ilgili en önemli akademik çalışmalar Rus araştırmacılar tarafından gerçekleştirilmiştir. Bunlardan biri Kosarev Sergey İvanoviç tarafından kaleme alınan Rus ve İngiliz süreli yayınlarında 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı adlı doktora tezidir.<sup>25</sup> Savaş sırasında basın ve bilgi akışını konu alan diğer önemli bir çalışma ise Ekaterina Muminova Mihailovna tarafından yazılan, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı’nda Balkan Yarımadasında İletişim ve Güncel Yazışmaların Rolü adlı doktora tezidir.<sup>26</sup> Aynı araştırmacı Mihailovna, 1877-78 Rus-Türk Savaşı sırasında Balkanlardaki Rus ve Yabancı Muhabirlerin Faaliyetleri<sup>27</sup> ve 1877-78 Rus-Türk Savaşı Sahasında

21 Ludmila Genova, *Reportaji Za Osvoboditelna Voina, 1877-1878*, (Bağımsızlık Savaşı Röportajları), İzdatelstvo Oteçestven Front, Sofya, 1978.

22 Tsonko Alipiyevev Genov, *Po Voiniya Pıt Na Osvoboditelite 1877-1878* (Kurtuluş Savaşı Yolunda 1877-1878), Dıpjava Peçatnitsa, Todor Dimitrov, Sofya, 1976.

23 İvan Pırvev, *Dnevnik Aleksandır Battenberg* (Aleksandır Battenberg Günlüğü), Prevod ot Nemski Ezik, (Almanca’dan Çeviri), İzdatelstvo Hristo Botev, Sofya, 1992.

24 Bu forumlardan ilki 2013 yılında National Models of Memory The Russo-Ottoman War 1877-1878 (1 cilt) adıyla, ikincisi 2014 yılında Places of Memory and Heroes The Russo-Ottoman War 1877-1878 (3 cilt), üçüncüsü 2015 yılında Emigrants and Minorities The Russo-Ottoman War 1877-1878 (1 cilt) adıyla ve son çalışma da 2016 yılında Womens Memory Of The Russo-Ottoman War 1877-1878 (1 cilt) basılmıştır, akademik forumların dördü de Bulgaristan’ın Blagoevgrad şehrinde gerçekleştirilmiştir.

25 Sergei İvanoviç Kosarev, *Rusko-Turetska Voina 1877-1878 gg. v Oçenkah Possiiskoi i Anglijskoi Periodiçeski Peçati, Dissertatsiya Bryanski Gosudarstvennii Universitet, Bryansk, 2012.*

26 Ekaterina Muminova, Mihailovna, *Rol Srestv Svyazı i Tekuštei Korrespondentsii v Rusko-Turetskoi Voine 1877-1878 gg.: Balkanski Teatr Boevih Deistvii*, Dissertatsiya Voronejskogo Gosudarstvennogo Pedagogiçeskogo Universiteta, Moskva 2009.

27 Ekaterina Muminova, Mihailovna, “Deytelnost Possiiskih i İnostrannih Korrespondentov Na Balkanah v Godı Russko-Turetskoi Voinı 1877-1878 gg.,” *İzvestiya Possuski Gosudarstvennogo Pedagogiçeskogo Universiteta, L.İ. Gertsena, (Obşestvennie i Gumanitarnie Hayki), Nauçnijurnal, No:38 (82):Çastı.St.Petersburg, 2008, C. 243-249.*

Telgraf Faaliyetleri<sup>28</sup> adlı çok önemli iki makaleyi de kaleme almıştır. Osmanlı gazeteleriyle Rus gazetelerinin karşılaştırmalı olarak incelendiği ilk tez çalışması ise Onur İşli tarafından kaleme alınmış Yüksek Lisans tez çalışmasıdır.<sup>29</sup> Ayrıca Rus kaynaklarının en önemlileri savaşa ilgili tüm materyallerin toplandığı Rus Askeri Matbaasının 97 ciltlik 1877-78 Rus-Türk Savaşı'nda Balkan Yarımadasındaki Materyallerin Toplanması<sup>30</sup> adlı eseri ve yine Rus Denizcilik Bakanlığı Matbaası'ndan çıkan 1877-78 Rus-Türk Savaşı Kafkasya-Küçük Asya Bölgesinde Kullanılan Materyaller<sup>31</sup> adlı toplam 9 ciltlik eserlerdir. Çalışma konumuzla yakından alakalı bir diğer kaynak eser ise Romen yazar ve fotoğraf tarihçisi Adrian Silvan IONESCU'nun 2002 yılında Romence kaleme aldığı *Penel și Șabie, Artiști Documentariști și Corespondenti De Front în Războiul de Independentă, 1877-78, (1877-78 Kurtuluş Savaşı'nda Belgeler, Sanatçılar ve Muhabirler)* adlı çalışmadır.<sup>32</sup> Bu çalışmada savaşa katılmış tüm ressam ve muhabirlerin bilgileri, fotoğrafları ve eserleri ayrı ayrı ayrıntılı olarak verilmiştir. Yakın dönemde ise 1877-78 yıllarında Rusya'da A.B.D. elçilik delegasyonunda yer alan Francis Vinton Greene'nin savaşa dair ayrıntılı inceleme ve değerlendirmelerinden oluşan 93 Harbi<sup>33</sup> adlı eserinin Türkçe'ye çevirisi yapılmıştır.

Eserin 2018 yılında baskısı yapılan ve savaşın Balkan cephesiyle ilgili ayrıntılı bilgiler veren ilk bölümünde Rus ordusunun teşekkülü hakkında bilgileri sunması da araştırmacılar için eseri değerli kılmaktadır. Yaptığımız literatür taramasında gazetecilerle ilgili bu denli kapsamlı ve görsel detayın bulunduğu herhangi bir çalışmaya rastlamadık. Rumen literatüründe bu alanda birçok çalışmanın olduğunu incelediğimiz eserin kaynakçasında detaylı olarak görebiliyoruz, umuyoruz ki bu çalışma bu dile hâkim araştırmacılarca araştırılır, değerlendirilir, çeviri ve yorumlamalarla literatürde eksik olan bu araştırmalar da aydınlığa kavuşturulur.

28 Ekaterina Muminova, Mihailovna, "Deytelnost Polevogo Telegrafa v Russko-Turetskoi Voine 1877-1878 gg. Boronejskogo Filiala Rossiiskogo Akademii Gosudarstvennoi Slujbii", №2 / Pod Redaktsiei Deh, Prof. Akademik RAEN, Zashjennogo Ekonomista RF, Preobrajenskogo B.G. Borohej İTYUOR, 2008, s. 40-43.

29 Onur İşli, *Wartime Propaganda and the Legacies of defeat: The Russian and Ottoman Popular Presses in the War of 1878-1877*, Dissertation, University of Miami, A.B.D., 2007.

30 *Sbornik Materialov Po Russko-Turetskoi Voine 1877-1878 gg. Na Balkanskom Poluostrove, Voennaya Tipografiya*, San.Pet.Burg, 1898-1911. (1877-1878 Rus-Türk Savaşı'nda Balkan Yarımadasındaki Materyallerin Toplanması, Askeri Matbaa, 1898-1911, St. Petersburg)

31 *Materiali Dlya Opisanija Russko-Turetskoi Voini 1877-1878 gg. Na Kavkazsko-Maloaziat-skom Teatre, Tin. Morskogo Mimisterstva*, St. Petersburg, 1904-1911. (1877-1878 Rus-Türk Savaşı Kafkasya-Küçük Asya Bölgesinde Kullanılan Materyaller, Denizcilik Bakanlığı Matbaası, St. Petersburg, 1904-1911.)

32 Adrian Silvan, Ionescu, *Penel și Șabie. Artiști Documentariști și Corespondenti De Front în Războiul de Independentă, 1877-1878, (1877-1878 Kurtuluş Savaşı'nda Belgeler, Sanatçılar ve Muhabirler)*, Editura Biblioteca Bucureștilor, Bükreş, 2002. Çalışma ile aynı çerçevede oluşturulması ve görsel olarak gazetecilerle ilgili birçok detayı ihtiva etmesi bakımından çalışma için çok önemli bir kaynaktır.

33 Francis Vinton Greene, *93 Harbi, Tüm Cepheleleriyle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı*, haz. Sebahattin Şenol, İz Yayınılık, İstanbul, 2018.

### Savaş Muhabirlerinin Balkanlara Gelişi ve Faaliyetleri

Rus Çarlığının başlattığı çok yönlü propaganda faaliyetleri kapsamında birçok basın ajansı, gazeteci, savaş muhabiri, ressam, karikatürist, fotoğrafçı ve yazar Balkan yarımadasına, Bükreş ve Bükreş üzerinden de savaşın gerçekleştiği Tuna yakınlarına gelmiştir. Bu basın grupları ve yazarlar arasında kıyasıya bir haber alma ve mensubu oldukları gazete ve ajanslara bilgi aktarma süreci başlamıştır. Bu basın faaliyetlerini ve basılan gazeteleri, yayılan haberleri, her iki ordu mensupları ve komutanları da takip etmiş ve zaman zaman bu haberlere göre ordularına yön vermişlerdir. Burada açıkça ifade edilmesi gerekir ki; her iki ordu karargâhlarında gazetecilerin haberleri ile ilgili onay masaları kurulmuş ve bunların onayı olmadan (gizli gönderilenler hariç) herhangi haber paylaşımına izin verilmemiş sadece Osmanlı ve Rus ordu karargâhlarının belirlediği kural ve kaideler çerçevesinde haber yapılmasına izin verilmiştir. Aşağıda belirtilen tabloların oluşturulması aşamasında birçok hatırat, gazete, günlük, eser ve makale tek tek taranmış, kaynaklar arasında karşılaştırmalar yapılmıştır. Bu çerçevede hangi gazetelerin hangi muhabirlerin yazılar gönderdikleri kaynaklar çerçevesinde tespit edilmiş ve tablolara aktarılmıştır. 1877 Nisan'ında Rus tarafının resmen savaş ilan etmesiyle Batı gazeteleri ve Rus gazeteleri kendi Muhabirlerini savaş alanına göndermeye başladılar. Moskova, Petersburg, Berlin, Zürih, Roma, Milano, Viyana, Madrid, Londra, Paris ve New York'tan birçok gazeteci, basın mensubu, sanatçılar, yazar ve çizerler bu savaşa tanık olabilmek için bölgeye akın etmeye başlamışlardır. Fransız gazeteci A. Mlohovski Belina'nın ifadesiyle, 93 Harbi, muhtemelen 19. yy. boyunca yaşanan en görkemli savaşlardan biri olarak hatırlanacaktır. Bu savaş aynı zamanda savaş muhabirliğini gelişimi ve basın çalışmalarının etkileri anlamında da önemli bir faaliyet sahası oluşturmaktaydı. Rus Muhabir V. İ. Nemiroviç Dançenkoya göre savaşın sadece Balkan Yarımadasındaki bölgesine başlangıçta 76 savaş muhabiri katılmıştır.<sup>34</sup>

34 Savaş muhabiri, gazeteci ve doktor Charles Ryan, onun Vidiinde rastladığı İngiliz muhabir Fitzgerald (Standard-London) ve bir dönem Plevne'ye gelen İrlandalı gazeteci Oliver Pain ve onun yerine gelen İrlandalı Nicholas Leader ile Erzurumda Daily News yararına çalışan İrlandalı Edmond O'Donovan dışında gazetecilerin ve savaş muhabirlerinin tamamı Rus tarafında bulunmuşlardır. (Charles Snodgrass Ryan, *Under the Red Crescent: Adventure*, s. 63-64.) bilindiği gibi Osman Paşa gazetecilerin ordusunda yer almasını istememiş, ancak hükümetin izin verdiği gazetecilere karşı koymamış fakat gazetecilere karşı daima soğuk davranışlar sergilemiştir. Bunun yanında Osmanlı ordusunda pek çok İngiliz ve Avrupa'nın çeşitli bölgelerinden gelmiş paralı askerler, doktorlar ve mühendisler bulunmaktaydı. Albay Valentine Baker (Baker Paşa), Hobert Paşa, genç bir Avustralyalı olan doktor Charles Ryan ve Alman asıllı İngiliz teğmen William Herbert bunlardan bazılarıydı. R., Furneaux, *Plevne Savunması Tanıklarının Kaleminden: Tuna Nehri Akşam Diyor* (Ş. Türkömer ve D. Türkömer, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012, s. 28. Rus ordusunda yer alan savaş muhabirleri ve günlük tutan tanıkların listesi ayrıca verilmiştir. Osmanlı cephesinde bulunan gazetecilerin cepheye katıldıkları sırada görünüm olarak uyum sağlamaları istenmişti. Bu durum bazen uzun sakallarının kesilmesi bazen de şapkalarının çıkartılarak yerine fes giydirilmesi şeklinde zorunlulukla gerçekleştirilmiştir. C.S. Ryan, *Under the Red Crescent: Adventures*, s. 29, "...nizama uymayan o süslerim birkaç dakikada yok edilerek ben de Türk arkadaşlarımdan ayırt edilemez hâle geldim." Melton Prior, *Campaigns of A War Correspondent*, Edited by S.L. Bensusan, London Edward Arnold, 1912, s. 49. "Şevket Paşa modern şapkamı çıkarmamı ve bir fes satınalarak giymemi şiddetle önermiştir. O benim Rus ajanı

İşte bu yaşananlar ve savaş muhabirlerinin cephelere akın etmeleri, bu çalışmanın ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir. Gerçekten de savaşın her anından haberler ve çizilen resimler Balkan ve Rus halklarının da savaşa büyük ilgisinin olması, bu savaştaki basın çalışmalarına büyük bir önem kazandırmıştır. Böylelikle 1800'lerde ortaya çıkan savaş muhabirliği de gelişme evresine erişmiştir. Rus yetkilileri yabancı muhabirlere ayrı bir önem ve ilgi duyuyor, böylece savaştan uzak ülkelerde yapılacak haberlerin kendi lehine olmasını sağlıyorlardı. Ayrıca, Rus kumandanları, gazetecilerin orduyla birlikte hareket etmelerine müsaade ederken bazı şartlar koymuşlar ve bu şartlara uymayanların cezalandırılacağını belirtmişlerdi.<sup>35</sup> Bu şartlara göre;

- *Gazeteciler gönderdikleri raporların sorumluluğunu üstlenerek haber yapacaklardı, bu madde bir nevi gazetecilerin haberlerle ilgili dikkatli davranmaları anlamı taşıyor, haberin sorumluluğunda bir yaptırımla karşı karşıya kalılabileceği anlaşılıyordu.*

- *Savaş muhabirleri hiçbir şekilde orduların konumu, hareket sahası ve savaş planı ile ilgili bilgilere raporlarında yer veremeyeceklerdi.*

- *Muhabirler sadece gerçekleri yazacaklarına dair söz vereceklerdi.*

- *Gazeteciler ordudan bağımsız şekilde başka bölgelere gideceklerinde Rus ofisine haber vereceklerdi.*

Ayrıca Rus askerî kanadı mücadelelerden önce komuta merkezlerine bilgilendirmeler yollayarak savaş muhabirlerinin durumlarını ve konumlarını çeşitli notalarla ayrıntılı olarak merkeze iletmıştir.<sup>36</sup> Böylelikle tüm gazetecilik faaliyetleri kontrol altında tutulacak, yapılacak haber ve röportajlar gözden geçirilecek, Rus yayın masasınınca kabul görmeyen bilgiler basın dünyasıyla paylaşamayacaktı. Bunun adı açık sansür ve kontrollü habercilikti. Osmanlı tarafında da benzer bir sansür olduğu bazı gazetecilerin günlüklerinde ifade edilmiştir.<sup>37</sup>

- *Savaş bölgelerinde görev yapmak isteyen gazeteciler için gazete editörünün dilekçesinin teslim edilmesi.*

- *Yabancı gazeteciler için vatandaşı oldukları ülkede yer alan Rus büyükelçisinin imzalı mühürlü izni ya da hükümet izni alınması.*

- *Yerli ve yabancı gazeteciler için bir fotoğraf basılacak özel savaş muhabiri kimliğinde kullanılmak üzere ikişer adet fotoğraf verilmesi zorunlu kılınmıştır.*

Savaş muhabirleri ve yapılacak haberle ilgili diğer önemli hususlar ise şöyledir; Savaşın uzaması ya da kritik safhaya dönüşmesi durumunda da sansürle değişikliğe uğrayan yazılar hakikatten uzak olması nedeniyle halkın gözünde kıymetini yitirebilecekti. Ancak gazetecilere özel olarak verilecek demeçlerle, gizli bilgi ya da stratejik öneme sahip bilgiler

olarak algılanacağını ifa edince rahatsızlık duydum ve bir fes satın aldım, fakat güneşli zamanlarda, özellikle de kel kafamda onu pek konforlu bulmadım.”

35 Lüdmila Genova, *Reportaji Za Osvoboditelna Voina, 1877-1878, (Bağımsızlık Savaşı Röportajları)*, İzdatelstvo Na Oteçestveniya Front, Sofya, 1978, s. 6.

36 Mustafa Öztürk, “93 Harbinde Rus Gazeteciler ve Faaliyetleri”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 27, Isparta, Aralık 2012, s. 27.

37 Melton Prior, *Campaigns of a War Correspondent, Edited by S.L. Bensusan*, London Edward Arnold, 1912, s. 55-57.

halka taşınmayacaktı. Editörlere de bu türden bilgilerin yayınlanmaması için bilgilendirme yapılacak, aksi takdirde gazeteci savaş bölgelerinden kovulacaktı. Ateş hattından gönderilen metinler gazetede yayımlanmadan önce genelkurmayda yer alan uzmanlarca okunup değerlendirilecek, yayımlanıp yayımlanmayacağına karar verilemektedir.<sup>38</sup>

### 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'na Katılan Savaş Muhabirleri ve Haber Gönderdikleri Gazeteler Listesi<sup>39</sup>

#### Alman Gazeteleri ve Savaş Muhabirleri<sup>40</sup>

Gazete	Muhabir
Militar Wochenblatt	Danngauer
Hambourger Nachrichten	Danngauer
National Zeitung	Danngauer
Ausburger Allgemeine Tseitung Alman	Fon Maree (or Fon Mare) / (German)
Über Land und Meer	İ. Şenberg
Post	Fon Brauiç
Neue Militarische Blatt	Fon Brauiç
Berliner Tagblatt	Beta
Kölnische Zeitung	Dr. Carl Schneider

#### Amerikan Gazeteleri ve Savaş Muhabirleri<sup>41</sup>

Gazete	Muhabir
New-York Herald	Dokankoz, E. Heil, Djekson / Jekson
	Sanatçı Milem,
	Wentworth Huyshe <sup>42</sup> (Türk Cephesi)
Boston Jurnal	King
Vestnikit Ne e Ukazen (Adı Belirtilmemiş Gazete)	Djekson / Jekson

#### Avusturya Gazeteleri ve Savaş Muhabirleri<sup>43</sup>

Gazete	Muhabir
Neues Wiener Tagblatt	Lykeş, Herr Winter (Türk Cephesi)
Politik (Plajki Vestnik)	Peinştein Lahman
Di Presse / Alte Viner Presse	Lihtenştadt

38 Mustafa Öztürk, "93 Harbinde Rus Gazeteciler ve Faaliyetleri", *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 27, Isparta, Aralık 2012, s. 27.

39 Oleg Aleksandroviç, Gokov, "Korrespondenti v Rossisko-Turetskoi Voına 1877-1878 gg. Na Balkanskom Poluostrove 1877-1878 gg." (Rus Osmanlı Savaşı'nda Balkan Yarımadasındaki Muhabirler), *Canadian American Slavic Studies*, Vol. 41. -No: 2. - 2007, s. 140-145.

40 Gokov, *agm.*, s. 143.

41 Gokov, *agm.*, s. 144.

42 Furneaux, *age.*, s. 51.

43 Gokov, *agm.*, s. 146.

44 Furneaux, *age.*, s. 58.

**Belçika Gazeteleri ve Savaş Muhabirleri<sup>45</sup>**

<b>Gazete</b>	<b>Muhabir</b>
L'Independens Belj	A. Kon-Abpest (Fransız)

**İngiliz Gazeteleri ve Savaş Muhabirleri**

<b>Gazete</b>	<b>Muhabir</b>
Daily News 1877-78 (London)	A.Forbes (veya Forbes), Mak Gahan (Amerikan) Daily News İstanbul Özel Müdürü, Edmond O'Donovan <sup>46</sup>
London The Weekly Graphic Grafik (İllustripovanni Jurnal)	Geil F. Villiers <sup>47</sup> (Ressam), J. Ananian <sup>48</sup> (Ressam, Türk cephesi)
Times 1876-1880 (London)	Mr. Coningsby <sup>49</sup> (Türk Cephesi), Charles Austin, <sup>50</sup> Grant, Bpekenboppi, M. Gallenga, (İtalyan), Dobson <sup>51</sup>
Standart 1877-78 (London) The Skotsman	F.Boil (Mr. Boyle <sup>52</sup> ), Fitzgerald D. L. Karrik (Petersburglu Doktor) Dr. Mr. Rose
Manchester Guardian 1877-78 (Manchester)	Stenli (Amerikan), Camille Barbère <sup>53</sup> (Türk Cephesi, Fransız)
Freemens (İrlandsko Spisanie) Illustrated London News, ILN	Stenli (Amerikan) E. Хейл/ E.Heil, Irving Montague (Ressam) M. Melton Prior <sup>54</sup> (Gazeteci ve Ressam, Türk Cephesi)
Echo 1877-78 (London)	-
Economist 1877-78 (London)	-

45 Gokov, agm., s. 148.

46 Charles Snodgrass Ryan, *Plevne'de Bir Avusturyalı (Under the Red Crescent: Adventures an English Surgeon with the Turkish Army at Plevna and Erzeroum 1877-1878)*, çev. Ali Rıza Seyfioğlu, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005, s. 285.

47 Furneaux, age., s. 46.

48 Furneaux, age., s. 78.

49 Furneaux, age.,s. 149.

50 Plevne mücadeleleri devam ederken Osman Paşa ile vedalaşarak İstanbul'a dönen Avusturyalı gazeteci ve doktor C.S. Ryan burada Charles Austin ile tanıştığından bahsetmektedir. Ryan, age., s. 241.

51 Furneaux, age., s. 82.

52 Francis Stanley, *St. Petersburg to Plevna: Containing Interviews with leading Russian statesmen and generals, Special War Correspondent of The "Golos" of Russia, "Manchester Guardian" Etc.*, London, 1878, s. 144. Bu eserde İngiliz gazeteci Francis Stanley'in St. Petersburg'dan Tuna'ya gelişi ve buradan da Balkan geçitlerine kadar ulaşan Rusların faaliyetleri ayrıntılarıyla aktarılmıştır.

53 Furneaux, age., s. 100.

54 Furneaux, age., s. 109. Türk cephesinde yer alan gazetecinin 1875-1905 yıllarında katıldığı çeşitli savaşlarla ilgili anılarını aktardığı bir eseri S. L. Bensusan tarafından İngiltere'de Campaigns of A War Correspondent adıyla 1912 yılında basılmıştır. Melton bu eserinde Türk mezalimi ile ilgili şu cümleleri paylaşmıştır.

"Çerkezlerin kadınların ve çocukların konvoyuna saldırdıklarını, bunları soyduklarını ve bazı durumlarda öldürdüklerini gördüm, Çerkezler ve Başibozuklar tarafından takip edilen Bulgarların gözlerimin önüne bıçakla öldürüp öldürdüklerini gördüm, ama yine de onları koruyamadım."



Daily Telegraph 1877-78 (London)  
(Sheffield Daily Telegraph)

M. G. Aug. Sala, (Daily Telegraph'ın Editörü)  
M. Campbell Clarke, James Dow<sup>55</sup>  
(Türk Cephesi)  
John Drew Gay<sup>57</sup> (Türk Cephesi),  
W. Kingston<sup>58</sup> (Türk Cephesi),  
Mr. Jourdan<sup>59</sup> (Türk Cephesi),  
Franke Paul (İrlandalı) ve Nicholas Leader  
(İrlandalı), (Franke Paul'un yerine)

Globe 1877-78 (London)\*  
Pall Mall Gazette 1877-78 (London)  
Morning Post 1877-78 (London)<sup>60</sup>

-  
Camille Barbère (French)

### Fransız Gazeteleri ve Savaş Muhabirleri<sup>61</sup>

#### Gazete

XX. Siecle  
National  
Jordan d'Odessa  
Figaro  
Moniteur Universel  
Le Monde Illustre  
  
Estafette  
İndependance Belge  
Temps  
Republique Française  
La Franse  
Le Tan

#### Muhabir

Breban  
Breban  
Breban  
İvan de Wocstyne (veya Vestin)  
Dick De Lonlay (veya Lonle)  
Dick De Lonlay, George Arduen (Sanatçı  
Ressam) Auguste Meylan, İvan de Wocstyne  
Paul-Adolphe Kauffmann  
Belina, A. Mlohovski D.  
Kon-Abpest  
Lamont  
Grane  
Farei, K.Farsi  
A. D. Lamot

55 Furneaux, age., s. 113-114. Türk cephesinde bulunan John Drew Gay Plevne müdafaası sırasında şehrin ele geçirileceği korkusuyla Osman Paşa'nın müsaadesini istemiş ve cepheden güç şartlarda ayrılarak, zorlu bir yolculukla önce Sofya'ya sonra da İstanbul'a ulaşmıştır. Beş gün süren zorlu yolculuktan sonra İstanbul'da Sultan II. Abdülhamid ile saatlerce savaş değerlendirdikleri ve gümüş Plevne madalyası ile ödüllendirildiği bilinmektedir. J. Drew Gay bu vesile ile hem Osmanlı saray hayatı (Saray erkânı, kahve ve sofrada, sunulan yemek ve yiyecekler vs.) hem de Plevne savunması hakkında bir de eser kaleme almıştır. John Drew Gay, Plevna, the Sultan, and the Porte. Reminiscences of the War in Turkey, Chatto and Windus, London, 1878, 298 sayfa. R. Furneaux, D. Gay'in Alman ressam Victor Lauri ile birlikte Plevne'den ayrıldığından bahsederken, C.S. Ryan eserinde Alman ressamla Gay'in tartıştığını ve Lauri'nin Plevne'de kaldığını ifade etmektedir. Ryan, age., s. 197, kanaatimizce Ryan'ın aktardıkları daha gerçekçidir.

56 Furneaux, age., s. 111.

57 Furneaux, age., s. 55.

58 Furneaux, age., s. 91.

59 Kendisi gibi İrlandalı olan Franke Paul'un yerine Daily Telegraph gazetesi muhabiri olarak görevlendirilen N. Leader Vidin'de birkaç hafta kaldıktan sonra Süleyman Paşa birliklerine katılarak Şıpkada yer almış ve burada Tifodan hayatını kaybetmiştir. Charles Snodgrass Ryan, *Plevne'de Bir Avusturyalı (Under the Red Crescent: Adventures an English Surgeon with the Turkish Army at Plevna and Erzeroum 1877-1878)*, Çev. Ali Rıza Seyfiöğlu, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005, s. 76-78.

60 Bu gazeteler Sergej İvanoviç Kosarev, Rusko-Turetska Voina 1877-1878 gg. V Oçenkah Possiskoi i Angliiskoi Periodičeski Peçatı, Dissertatsiya Bryanski Gosudarstvenni Universitet, Bryansk, 2012. (1877-1878 Rus-Osmanlı Savaşında Rus ve İngiliz Süreli Yayınları), adlı kaynaktan alınmıştır.

61 Gokov, agm., s. 147.

Le Parel	Kon-Abpest
Le Siekl	Kon-Abpest
Journal des Débats <sup>62</sup>	Lucien Le Chevalier
Orient de la Gazette de Cologne	Dr. Carl Schneider - Oliver Pain <sup>63</sup>

### İtalyan Gazeteleri ve Savaş Muhabirleri

Gazete	Muhabir
La Opinion	M.-A.Kanini
Pungolo di Napoli	M.-A.Kanini
La Gazette Piemontaise	M.-A.Kanini
Courier du soir de Milan	M.-A.Kanini
Fanfulla	Markotti
Roma di Napoli	H. Ladzaro
İllustration İtaliana di Milano	H. Ladzaro

### İspanyol Gazeteleri ve Savaş Muhabirleri

Gazete	Muhabir
L' İllustration	Jose Luis Pellicer
La Ilustration Espanola y Americana	-
La academia	-
Pung	-

### İsveç, İsviçre Gazeteleri ve Savaş Muhabirleri<sup>64</sup>

Gazete	Muhabir
Stockgolms Dagblad (İsveç)	Berling <sup>65</sup>
Cenevre (İsviçre)	Oliver Pain

### Rus Gazeteleri ve Savaş Muhabirleri<sup>66</sup>

Gazete	Muhabir
Birjeviye Vedomosti Gazetesi	N.V. Maksimov (Reportajite Na P.A. Mozalevski)
Golos 1865, 1877-78	P. P. Sokalskiy, G. K. Gradovski, Mac Gahan
Moskovskie Vedomosti 1864, 1871, 1876-78	L.V. Şahovskoy, M. F. Mets
Naş Vek	G. Stambolov, V. İ. Nemiroviç-Dançenko (Journalist and Author)
Odesskiy Vestnik	P. P. Sokalskiy, Yan Kob <sup>67</sup>

62 1789 ile 1944 yılları arasında çeşitli isimlerle yayımlanmış haftalık bir Fransız gazetesidir.

63 Bu gazetecinin Osmanlı ordu mensupları tarafından bulunduğunu ve kendisine kiralık bir ev tahsis edildiğini Ryan'ın eserinden öğrenmekteyiz. Ryan, age., s. 130.

64 Gokov, agm., s. 149.

65 Gokov, agm., s. 150.

66 V.V. Krestovskii, Dvadsat mesyatsev v deystvuyüşey armii 1877-1878), Pravitelstvenny Vestnik, T.1, s. 170, Sankt-Peterburg, 1879. Aynı tablo; Mustafa Öztürk, "93 Harbinde Rus Gazeteciler ve Faaliyetleri", Süleyman Demirel Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı. 27, Isparta, Aralık 2012, s. 33. Gokov, agm., s. 141.

67 Luydmila Genova, s. 58.

Pravitelstvenny Vestnik 1876-1879	V.V.Krestovskiy (Russian General Headquarters)
RusskiyMir 1875-77	Y. K. Rapp
Sankt-Peterburger Zeitung	N. V. Maksimov
Novoe Vremya 1876-1879	A. A. Suvorin, M. P. Födör, V. P.Burenin, V.S.Rossolovskiy
	N. N. Karazin, P. P. Sokalskiy,
	A. D. İvanov, (Photographer)
	V. İ. Nemiroviç-Dançenko,
	(Journalist and Author) N. N. Rossolovskiy
Sankt-Peterburgskie Vedomosti	M. P. Födör, N. V. Maksimov, A.Teoharov
Severniy Vestnik	D. K. Girs
TiflisskiyVestnik	N.Ya Nikoladze
Vsemirnaya İllüstratsiya	N. N. Karazin, N. P. Födör
Vestnik Evropi 1877-78 и 1883	E. Ya. Utin,
Nedelya 1876-77	

### Diğer Rus Gazeteleri ve Savaş Muhabirleri<sup>68</sup>

Gazete Muhabir	
Pravitelstvenni Vestnik 1876-79	V. V. Krectovskii
Sankt – Petersburg Vedomosti	Modzolevski
Sankt – Petersburg Vedomosti	Komarov
Novoe Vremya 1876-79	A. A. Suvorin, M. P. Fedorov
	V. P. Burenin, N. N. Karazin, A. D. İvanov,
	N. N. Roccolovski V. N. Dançenko, Maclov
Ruskii Invalid	M. P. Fedorov, Suhotin
Vsemirnaya İllüstratsiya	M. P. Fedorov
Golos 1865, 1877-78	P. P. Sokalskii, G. K. Gradovski, MacGahan,
	Dr. A. V. Şterbak
Severni Vestnik	D. K. Girs, Baikov
Ruskii Mir 1875-1877	E. K. Rapp
Moskovskie Vedomosti	
1864, 1871, 1876-1878	L.V. Şahovskoi, M. F. Meç , E. M. Koçelov Lıvov,
Ruskie Vedomosti1877-78	İlovanskii (Profesor, Temporary Correspondent)
Birjevie Vedomosti 1877-79	A.Teoharov, M.P Fedorov
Sın Oteçestva 1877-78	N.V.Maksimov
Russkoe Obozrenie 1877	-
Ruskaya Pravda 1879	-
Oteçestvenniie Zapicki 1878	-
Kişinevskoe Eparhialnie Vedomosti	Kişinev Piskoposluk Bölgesi Bülteni, 1877-78 <sup>69</sup>

68 Gokov, agm., s. 141.

69 N. Çervenkov, "Prilozhenie, Vospominaniya i Dokumenti o Russko-Turetskoi Voine H. Червенков, 1877-1878 gg.". Russko-Turetskoi Voine 1877-1878 gg.-125 Let., Redaksii Kolegiya: F.Kişkilev, F. Savelev, N. Çervenkovi (Otvetsvenni Redaktor), Sbornik İzdan Na Sredstva Posolistva Rossiiskoi Federatsii v Republike, Moldova, 2003, s. 76.

**Osmanlı Devleti Gazeteleri<sup>70</sup>**

<b>Gazete</b>	<b>Muhabir</b>
Basiret	-
Hayal Gazetesi	-
İstikbal Gazetesi	-
İttihad Gazetesi	-
Medeniyet Gazetesi	-
Sabah Gazetesi	-
Şark Gazetesi	-
Tercüman-ı Hakikat Gazetesi	-
Takvim-i Vakayi	-
Tercüman-ı Şark Gazetesi	-
Vakit Gazetesi	-
Zaman Gazetesi	-

---

70 Sedat Bağrırgan, *Osmanlı Basınında 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)*, Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Manisa, 2008, s. 10-11. Araştırmada muhabirler arasından herhangi bir Türk ismine rastlanmadığı için bu tabloda yer verilmemiştir, bu alanda Osmanlı basını ile ilgili yapılan tez çalışmalarından da Türk muhabir ismi yer almamıştır, Osmanlı basınıının Avrupa gazetelerini takip ettiği ve bunlara paralel yayınlar yaptığı bilinmektedir.

### Gazetecilerin Çalışma Koşullarıyla İlgili Görseller



**Resim 1: Gazetecilerin Vazife Başındaki Halleri ve Çadırları, Jose Luis Pellicer<sup>71</sup>**

Resmin üst kısmında görünen sırasıyla mavi, kırmızı, beyaz boyalı kolluk Rus Ordularıyla birlikte hareket edecek Gazetecilerin takması zorunlu olan numaralı bir kolluktu, bu sayede gazetecilerin diğer görevlilerden ayrılması ve kendilerine verilen bir numarayla kayıt altına alınması hedeflenmiştir. İlk olarak İmparator Büyük Petro tarafından çizimi yapılan ve sonrasında geliştirilerek kullanılan Rus arması ve bayrağı bu savaş gazetecilerin kolluklarında yer almıştır, böylelikle tüm gazetecilerin sayısı ve bir anlamda tarafı belli edilmiştir.

71 Adrian Silvan, Ionescu, *Penel și Șabie. Artiști Documentariști și Corespondenti De Front în Războiul de Independență, 1877-1878, (1877-1878 Kurtuluş Savaşı'nda Belgeler, Sanatçılar ve Muhabirler)*, Editura Biblioteca Bucureștilor, Bükreş, 2002, s. 261.



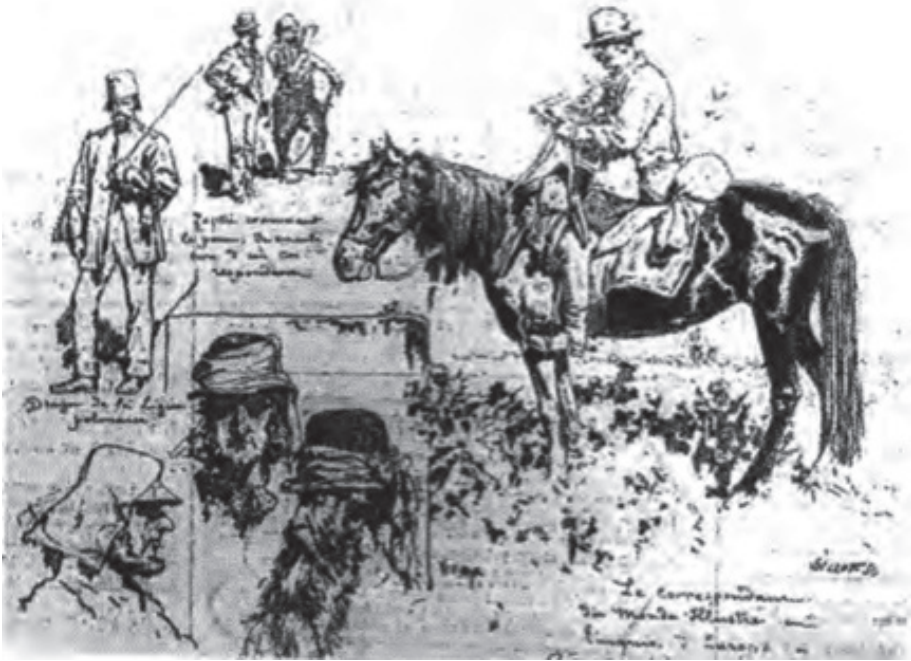
**Resim 2: Gazetecilerin Çadırlarından Görüntüler<sup>72</sup>**

Gazetecilerin orduyla birlikte hareket hâlinde olduğu düşünülürse, konakladıkları yerler askerî çadırlardan farklı olmadığı, not aldıkları veya çalışma yaptıkları bir odaya sahip olmadıkları, genellikle at üzerinde gözlemlerde bulunup bunları notlara dönüştürdükleri bilinmektedir. Ayrıca bir haberi elde etmek kadar bu haberi ilgili yere zamanında göndermek de bu savaşta gazeteciler için çok önemli bir sorun teşkil etmiştir. (A.Forbes'in at üstünde kilometrelerce yol gittiği ve Şıpkı'nın Ruslar tarafından geçildiğini Avrupa gazetelerine duyurduğunu bilmekteyiz.) Rus tarafında yer alan gazetecilerin haber iletmelerindeki en kestirme yol, haberin Bükreşe ulaştırılmasıydı. Böylelikle haberler oradan ilgili gazetenin bulunduğu ülkeye telgraf çekilmesi yoluyla paylaşılmış oluyordu. Rusya merkezine gidecek haberler ise Odessa üzerinden kara yoluyla veya trenle gönderiliyordu. (Vasili Nemiroviç İvanoviç Dançenko'nun birçok haberi bu yolla kolayca ve en erken şekilde Rusya'ya ulaştırdığı ve bu yolla ün kazandığı bilinmektedir.) Bunun yanında gazetecilerin veya haber taşıyan kişilerin belli yerlerde at değiştirdikleri, konakladıkları ve çeşitli ihtiyaçlarını gördükten sonra yolculuklarına devam etmelerinin sağlandığı, Osmanlı Devleti'ndeki ulaklığa ve menzil teşkilatına benzer bir ulaşım zincirinin olduğu bilinmektedir.

<sup>72</sup> Ionescu, age., s. 262.



Resim 3: Bükreş Halkının Gazetelere İlgişi<sup>73</sup>



Resim 4: Fransız Gazeteci Auguste Meylan<sup>74</sup>

73 Ionescu, age.,s. 266.

74 Ionescu, age.,s. 260.



Resim 5: Rus Ressam N.N. Karazin<sup>75</sup>



Resim 6: Sağda, Romanyalı fotoğrafçı Franz Duschek (1820-1884)  
Solda, Alman fotoğrafçı Andreas D.Reiser (1840-1898)<sup>76</sup>

---

75 Ionescu, age.,s. 260.

76 Ionescu, age.,s. 293.



### Sonuç

1877-78 Osmanlı-Rus Harbi, başlangıcından itibaren sonucundaki etkiler ve şekillendirdiği coğrafya bakımından dünya tarihindeki nadir mücadelelerdendir. Harbin sonunda imzalanan ve Avrupalı devletlerin Şark Meselesi'ni halletmek yolunda kaydettikleri en büyük adım olarak tarihe geçen Berlin Antlaşması, Osmanlı Devleti'nin parçalanma ve dağılma dönemlerinin en önemli neticelerini oluşturur. Antlaşmada alınan kararlar Osmanlı Devleti için tam bir felaket olmuştur. Bosna Hersek ve Kıbrıs gibi uzun dönemler Osmanlı toprağı olan bu önemli yerlerde Osmanlı egemenliği sözde kalmıştır. Balkanlar, Doğu Anadolu ve Girit'te ıslahat yapmak ve yapılan bu ıslahatları da Avrupa Devletlerine bildirmek zorunluluğı, buralardaki Osmanlı egemenliğini sarsmıştır. Rusya'ya ödemek zorunda kaldığı savaş tazminatı nedeniyle, devlet büyük bir mali yükün altına girmiştir. Planlı bir baskı ve katliam sonucu, kaybedilen topraklardaki Müslüman Türk nüfusunun bulunduğu yerleri terk etmek zorunda kalarak ana vatanına dönmesi zaten kötü olan ekonomiyi iyice zora sokmuştur. Berlin Antlaşması'nın, Osmanlı Devleti ve Balkan devletleriyle sınırlı kalmamış olan etkileri, Avrupalı devletlerini de oluşan yeni statüler neticesinde, bir takım çıkar çatışmalarının içerisine sokmuştu. Temelinde antlaşmanın ortaya koyduğu statükoya olan hoşnutsuzluk; bunalımlar ve bloklaşmaları beraberinde getirerek, devletleri adım adım I. Dünya Harbi'ne sürüklemiştir.

Dünyanın birçok farklı ülkesinden, 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nı gözlemlemek, mücadele ve gelişmeleri bağlı oldukları gazetelere ve ülkelere ulaştırmak gayesiyle savaş meydanında yer alan 91 gazetecinin ve 4 askerî görevli savaş muhabirinin isimlerinin yer aldığı bu çalışma, Rusça, Bulgarca, İngilizce kaynak eserlerin incelenmesi, karşılaştırmalı olarak değerlendirilmesinden oluşmaktadır. Olayların anlatıldığı yerlerle ilgili fotoğraf ve gravür çalışmalarına da yer verilen çalışmada; 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı ile ilgili bilgilerin yer aldığı 24 Rus Gazetesi, 16 Fransız Gazetesi, 15 İngiliz Gazetesi, 12 Osmanlı Gazetesi, 7 Alman Gazetesi, 7 İtalyan Gazetesi, 4 İspanyol Gazetesi, 3 Avusturya-Macaristan Gazetesi, 2 Prusya Gazetesi, 1 Belçika Gazetesi ve 1 İsveç Gazetesi olmak üzere, 12 ülkede ve 10 ayrı dilde yayın yapan toplamda 96 gazetenin ismine o dönemde kullanıldığı şekliyle tablolar hâlinde yer verilmiştir.

Cephelerden gönderilen bilgilerin halk ve yöneticiler nazarında ilgiyle takip edilmesi, savaş muhabirliği, propaganda ve uluslararası ilişkiler arasında sıkı bir bağ olduğunu ortaya çıkarmıştı. 1853-1854 Kırım Savaşıyla ortaya çıkan ve 1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'yla daha de önem kazanan propaganda; birçok devlet için cazip hâle gelmiş ve devletler bu propagandayı kendi adına yapmak, kendi lehine çıkarlar elde etmek, kamuoyunu yönlendirmek için savaş muhabirlerini ve basın faaliyetlerini kullanmaya başlamışlardır. Böylelikle basın ve kamuoyu gücünün, tarihimizde ve günümüzde ne kadar etkin olabileceği de bu savaştaki örneğiyle gözler önüne serilmiştir. Her ne kadar propaganda dinsel temelli ve Bulgarlara bağımsızlık amaçlayan gayelerle oluşturulsa da V.İ. Nemiroviç Dançenko'nun şu örneği gerçekleri tüm açıklığı ile gözler önüne sermek açısından çok önemli bir kesittir.

Dançenko köylülerle olan başka bir diyalogunu ise şöyle özetler; bir gün tesadüfen karşımıza çıkan, karşılaştığımız Bulgar köylüleri ve konuştuğumuz papaz oldukça

hayıflanarak şöyle diyordu; “1828’te Ruslar geldi, biri bağımsızlaştırmak istediler ve sonra gittiler, bunun ardından Türkler geldi ve Bulgarlara eskisi gibi davranmadılar. 1853’te tekrar Ruslar geldiler ve bizi tekrar bağımsızlaştırmak istediler ve tekrar gittiler. Sonra Türkler gelip bizi sırayla tehdit ettiler. Bulgarların bu görüşlerini, onların her bakışında niçin geldiniz sorusunu sorduklarını yüzlerinden okuyabiliyorduk.” Bu çarpıcı örnekler, incelemeler ve değerlendirmeler çerçevesinde ortaya koyduğumuz çalışmanın, sadece askerî ve siyasi tarih, uluslararası ilişkiler, coğrafya, ve siyaset bilimi alanlarında yapılacak çalışmalara değil, aynı zamanda sosyoloji, edebiyat ve iletişim alanında yapılacak çalışmalara da ışık tutacağı düşünülmektedir. Çalışmadan elde ettiğimiz veriler ışığında Türk esirlerle ilgili dikkat çekici bir örnek ise şöyledir; Bohot yakınlarında Rusların esir aldıkları Türk askerlerini besleyecek imkânlarının olmadığı, Türk esirlerin ancak bazı Rus askerlerinin yemeklerinden kalan artıklar ve Rus askerlerin attıkları birkaç parça ekmekle yetindikleri, açlıktan perişan hâlde oldukları belirtilmektedir. Bahsedilene göre, Rus askerleri esirlerin verdiği birkaç gümüş para ile onlara Bulgar köylülerinden aldıkları ekmekleri veriyor, bazı Rus askerleri ise bu işi ticarete dökererek, Bulgarlardan 5 kuruşa aldıkları ekmekleri esir Türk askerlerine 1 franka satıyordu. Beslenmenin yanında barınmanın da esirler için çok büyük sıkıntı olduğu, esirlerin aç karnına sisli ve nemli havalarda, kırağının eksik olmadığı toprak zeminlerde yatmak zorunda kaldığı vurgulanmaktadır. Rus askerlerinin bile örtünecek bir battaniyesi, giyecek bir botu, düzgün bir kıyafeti, başını sokacak bir barınağı hatta sağlık hizmeti bile yok iken esirlerin düştükleri durumu hayal etmek çok da zor olmasa gerek. Savaş muhabirlerinin notlarından savaşa katılan diğer halklarla ilgili de şöyle bir sonuca ulaşabilmekteyiz; Rus ordusunun sadece Rus askerlerinden ibaret olmadığı, bunların yanında Moldovan, Vlah, Sibiryalı, Finli, Astarhanlı, Sırp, Makedon, Arnavut ve tabii ki çok büyük çoğunlukta Romen ve Bulgar gönüllü gruplarının bu mücadelede yer aldığını incelediğimiz kaynaklar çerçevesinde tespit edebilmekteyiz. Buradan hareketle özellikle Bulgar, Romen ve hatta Sırp gönüllülerle ilgili çalışmaların da yapılabileceği ve birçok incelemenin literatüre kazandırılabilmesi düşünülmektedir. Savaşın farklı boyutlarının gözler önüne serilmeye çalışıldığı bu araştırma ile hem gelecekte savaş günlüklerinin etraflıca değerlendirilmesiyle yapılacak çalışmalara hem de gazetecilerin, ressamın ve karikatür sanatçılarının biyografilerini, ayrıca haberleri okuyucularına ulaştıran ve yukarıdaki listelere adı geçen gazeteleri ayrı ayrı veya toplu olarak ele alan daha detaylı bir çalışmanın gerçekleştirilebilmesine katkı sağlaması ümit edilmektedir.

## KAYNAKLAR

- Acar Kaplan, Kezban, "An Examination of Russian Imperialism: Russian Military and Intellectual Descriptions of the Caucasians During the Russo-Turkish War of 1877-1878", *Journal of Nationalism and Ethnicity Nationalities Papers*, Vol 32:1, s. 7-21, New York, 2004.
- , "Bazı Rus Subay ve Komutanların Günlüklerinde ve Hatratında 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'na Dair İzlenimleri" *Ege Üniversitesi Tarih İncelemeleri Dergisi*, Sayı 31-1, s. 219-234, İzmir, 2016.
- Aydın, Doğu, *Avrupalı Savaş Muhabirlerinin Eserlerinde Kırım Savaşı*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Y. Lisans Tezi, Ankara, 2012.
- Aydın, Mahir "Doksanüç Harbi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, IX, s. 498-499, İstanbul, 1994.
- Bağırhan, Sedat, *Osmanlı Basınında 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi (93 Harbi)*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Celal Bayar Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Manisa, 2008.
- Barnwell, R. Grant, *The Russo-Turkish War Illustrated*, "Comprising an Account of The Servian Insurrection, The Dreadful Massacre of Christians in Bulgaria and Other Turkish Atrocities, With The Transactions and Negotiations of The Contending Powers Preliminary to The Present", W.H.Thomson&Company, Boston,1877.
- Baskakov, V.N., Halizev, V.S. "Nemiroviç-Dançenko Vasilii İvanoviç", *Russkie Picateli*, Gl. Red., P.A. Nikolaev, M. Bolşaya Possiiskaya Entsiklopedia, C 4, 1999, s. 282-285.
- Birinci, Ali, *Tarih Yolunda "Hatrat Kitapları, Matbuat Yasakları ve Arşiv Malzemeleri"*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2012.
- Burghausz, Richard Graf Von, *Experiences of a Prussian officer in the Russian service during the Turkish war of 1877-78* (tr. C. W. Bowdler), Edward Stanford, London, 1893.
- Çervenkov, N., "Prilojenie, Vospominaniya i Dokumenti o Russko-Turetskoi Voine H. Червенков, 1877-1878 gg.". *Russko-Turetskoi Voine 1877-1878 gg. - 125 Let.*, Redaksii Kolegiya: F.Kişkilev, F. Savelev, N. Çervenkov (Otvetsvenni Redaktor), Sbornik İzdan Na Sredstva Posolistva Rossiiskoi Federatsii v Republike, Moldova, 2003, s. 76-85.
- Dançenko, N. İ. Vasilii, *Godina Na Voina 1877-78*, (Данченко, Немирович Василий, И, Година на война (Дневник на руския кореспондент) 1877-1878, Том I и Том II, Издателство "Солвек", София, 2008. (Прев. от руски Екатерина Шишова) Dançenko, Nemiroviç Vasilii, İ, *Savaş Yılı (Rus Muhabirin Günlüğü) 1877-78, Cilt I-II*, Solvek Yayınevi, Sofya, 2008. (Rusçadan Bulgarcaya Çeviren Ekaterina Şişova)
- Desmond, Robert W. *The Press and World Affairs, Foreign Correspondents; the Great Reporters and Their Times*, Columbia University Press, New York, 1964.
- Forbes, Archibald, "War Correspondence As A Fine Art", *Century Magazine*, 1893, p. 288-304.
- Forbes, Archibald, MacGahan J. A. and Many Other Correspondents in Europe and Asia, *The war correspondence of the "Daily News," 1877 with a connecting narrative forming a continuous history of the war between Russia and Turkey, Including Letters of Mr. Third Edition*, Mac Millian & Co, London, 1878.
- Furneaux, R., *Plevne Savunması Tanıklarının Kaleminden: Tuna Nehri Akmam Diyor*, (Ş. Türkömer ve D. Türkömer, Çev.). İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2012.
- Gencer, Mustafa, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nde Alman Basınına Göre; Plevne'den Berlin Konferansı'na Osmanlı Devleti" *Mustafa Gazi Osman Paşa'nın Ölümünün 100. Yılı Münasebetiyle I. Uluslar Arası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi (1833-1900) Sempozyumu Bildiriler*, Gazi Osman Paşa Üniversitesi, Tokat, 2004, s. 245-262.
- Genova, Lüdmila, *Reportaji Za Osvoboditelna Voina 1877-1878*, (Bağımsızlık Savaşı Röportajları), İzdatelstvo Na Oteçestveniya Front, Sofya, 1978.
- Genov, Tsonko Alipiyev, *Po Voiniya Pit Na Osvoboditelite 1877-1878 (Kurtuluş Savaşı Yolunda 1877-1878)*, Dıpjava Peçatnitsa, Todor Dimitrov, Sofya, 1976.

- Greene, Francis Vinton, *93 Harbi, Tüm Cepheleriyle 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı*, Haz. Sebahattin Şenol, İz Yayıncılık, İstanbul, 2018.
- Gokov, Oleg Aleksandroviç, “Korrespondenti v Rossisko-Turetskoi Voina 1877-1878 gg. Na Balkanskom Poluostrove 1877-1878gg.” (Rus-Osmanlı Savaşı’nda Balkan Yarımadasındaki Muhabirler), *Canadian American Slavic Studies*, Vol. 41. – No: 2. – 2007, s. 127-186.
- , “Poçta i Telegraf vo Vremya Rossisko-Turetskoi Voina 1877-1878 gg.. Na Balkanskom Poluostrove” (1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı Sırasında Balkan Yarımadasında Telgraf ve Posta) *Canadian American Slavic Studies*, Vol. 42. –No: 4. s. 405-415, 2008.
- Ionescu, Adrian Silvan, *Penel și Șabie. Artiști Documentariști și Corespondenți De Front în Războiul de Independență, 1877-1878*, (1877-78 Kurtuluş Savaşı’nda Belgeler, Sanatçılar ve Muhabirler), Editura Biblioteca Bucureștilor, Bükreş, 2002.
- İşci, Onur, *Wartime Propaganda and the Legacies of defeat: The Russian and Ottoman Popular Presses in the War of 1877-1878*, Dissertation, University of Miami, A.B.D., 2007. (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi)
- Julie Jančárková, *Jizn i Naučnanoe Tvorčestvo Prof. Nikolaya Lvovina*, (Жизнь и Научное Творчество Проф. Николая Львовича Окунева)(1885-1949), Filozofická Fakulta Ústav Dějin Umění, Disertační Práce, Univerzita Karlova v Praze, Prag, 2007-2008, s. 30. (Basılmamış Doktora Tezi Prag Karlova Üniv. Felsefe Fakültesi Sanat Tarihi Enstitüsü, 2007-2008.)
- Kisov, Stefan Ivanovich, *Българското Опълчение Освободителната Русско Турска Война 1788-1878*, София 1902. Bulgar Gönüllüler Ordusu Rus-Türk Savaşı’nda Kurtuluş 1877-78.
- Kosarev, Sergei İvanoviç, *Rusko-Turetska Voina 1877-1878 gg. V Oçenkah Possitskoi i Angliiskoi Periodičeski Peçati*, Dissertatsiya Bryanski Gosudarstvenni Universitet, Bryansk, 2012. (1877-1877 Rus-Osmanlı Savaşı’nda Rus ve İngiliz Süreli Yayınları),
- Krestovskii V.V., *Dvadtsat mesyatsev v deystvuyüşey armii 1877-1878*, *Pravitelstvenny Vestnik*, T.1, s. 170, Sankt-Peterburg, 1879.
- Kurçeren, Seher Dilber, *1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı’nın Türk Basımına Yansıması*, İstanbul Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi,, İstanbul, 2001.
- Lüdmila Mihailovna, Hutorova, *Aleksei Sergeevič Suvorin (1834-1912), Sudba i Vzglyadi*, Dissertatsiya, Kazanskii Gosudarstvenni Universitet, Kazan, 2001.
- Materiali Dlya Opisanıya Russko-Turetskoi Voinı 1877-1878 gg. Na Kavkazsko-Maloaziatskom Teatre, Tin*. Morskogo Ministerstva, St. Petersburg, 1904-1911. (1877-1878 Rus-Türk Savaşı Kafkasya-Küçük Asya Bölgesinde Kullanılan Materyaller, Denizcilik Bakanlığı Matbaası, St. Petersburg, 1904-1911.)
- MacFie, A. L. “Letters from Erzerum”, (*IJMES International Journal of Middle Eastern Studies*, Cambridge University Press, Vol. 22, No. 4 (Oct., 1986), p. 571-575.
- Mihailovna, Ekaterina Muminova, “Deytlnost Polevogo Telegraфа v Russko-Turetskoi Voine 1877-1878 gg. Boronejskogo Filiala Rossiiskogo Akademii Gosudarstvennoi Slujbii”, №2 / *Pod Redaktsiei Deh, Prof, Akademik RAEN, Zashjennogo Ekonomista RF*, Preobrajenskogo B.G. Borohej İTYUOR, 2008, s. 40-43.
- , “Deytlnost Possiiskih i İnostrannih Korrespondentov Na Balkanah v Godı Russko-Turetskoi Voinı 1877-1878 gg.”, *Izvestiya Possiiskığı Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo Universiteta, L.İ. Gertsena, (Obştestvennei Gumanitarnie, Hayki), Nauçnii jurnal*, No:38(82):Çastı.St.Petersburg,2008.C.243-249.
- , *Rol Srestv Svyazi i Tekuştei Korrespondentsii v Russko-Turetskoi Voine 1877-1878 gg.: Balkanskii Teatr Boevih Deistvii*, Dissertatsiya Voronejskogo Gosudarstvennogo Pedagogičeskogo Universiteta, Moskva 2009.
- Mihlova, Svetlana ve İvanitskaya, Lüdmila, “Vasili Nemiroviç Dañčenko” Jizni: Propavşavneçnosti Russkoe Slovo, İzdanie Russkoi Diaspori V Çeşskoi Respublike, No: 9,

- 2008, s. 9-13.
- Milojkovic-Djuric, Jelena, *Panslavism and National Identity in Russia and in the Balkans 1830-1880: Images of the Self and Others*, Columbia University Press, New-York, 1994.
- Oğuz, Sacit, *Basiret Gazetesine Göre 93 Harbi (1877-1878)*, Atatürk Üniv., Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 2003.
- Özçelik, Tarık, *Basiret Gazetesine Göre Doksanüç Harbi'nde İstanbul'da Rumeli Göçmenleri (1877-1878)*, Marmara Üniv., Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 1993.
- Öztürk, Mustafa, "1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi Belgeleri: Abdi Paşa'nın Muhakemesi" (25 belge ile birlikte) *Belgeler*, XXIII, 27, 2002, s. 117-141
- , "93 Harbinde Rus Gazeteciler ve Faaliyetleri", *S.D.Ü. Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: 27, Aralık 2012, s. 25-37.
- Pirvev, İvan, *Dnevnik Aleksandır Battenberg (Aleksandır Battenberg Günlüğü)*, Prevod ot Nemski Ezik, (Almanca'dan Çeviri), İzdatelstvo Hristo Botev, Sofya, 1992.
- Prior, Melton, *Campaigns of a War Correspondent*, Edited by S.L. Susman Edward Arnold, London, 1912.
- Pollmann, Ferenc "The Defence of Plevna in 1877 and It's Impact on the Hungarian Home Affairs" *I. Uluslararası Plevne Kahramanı Gazi Osman Paşa ve Dönemi (1833-1900) Sempozyumu Bildirileri*, Tokat, 2004, s. 78-85.
- Ryan, Charles Snodgrass, Sandes, John, *Under the red crescent: adventures of an English surgeon with the Turkish army at Plevna and Erzeroum, 1877-1878*, New York, 1897.
- , *Plevne'de Bir Avusturyalı (Under the Red Crescent: Adventures an English Surgeon with the Turkish Army at Plevna and Erzeroum 1877-1878)*, Çev. Ali Rıza Seyfioglu, İş Bankası Kültür Yay., İstanbul, 2005.
- Sbornik Materialov Po Russo-Turetskoi Voine 1877-1878 gg. Na Balkanskom Poluostrove, Voennaya Tipografiya*, San.Pet.Burg, 1898-1911.(1877-1878 Rus-Türk Savaşı'nda Balkan Yarımadasındaki Materyallerin Toplanması, Askeri Matbaa, 1898-1911, St. Petersburg).
- , *1826-1881: The War in the East. An Illustrated History of the Conflict Between Russia and Turkey with a Review of the Eastern Question*, New York, Cincinnati, O., H. S.Goodspeed & co.; Boston, B. R. Sturges, 1878.
- Sovremennaya Possiiskaya Voennaya Jurnalistika*, Red. Sost. M. Pogorelii i İ. Safrançuk, M. Gendalf, 2002.
- Stanley, Francis, *St. Petersburg to Plevna: Containing Interviews with leading Russian statesmen and generals, Special War Correspondent Of The "Golos" of Russia, "ManchesterGuardian"* Etc., London, 1878.